

Славица Хречковски

О НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ ПОКРЕТУ У СЛАВОНСКОМ БРОДУ 1941 – 1945.*)

Славонски Брод је град с богатом традицијом револуционарног радничког покрета. Његова најбитнија карактеристика је континуирано дјеловање од првих појава радничких организација, па све до израстања у снажни револуционарно-демократски покрет уочи другог свјетског рата.

Иако се ради о малом индустријском средишту Славоније с дрвном и металном индустријом и релативно развијеним занатством, Брод је испуњавао неке основне увјете за претпоставке динамичног развоја политичко-демократских процеса у раздобљу између два рата. Имао је повољну социјално-класну структуру становништва и спадао у ред оних ријетких градова Хрватске с највећим постотком радничког становништва у односу на његов укупан број.¹ С обзиром на индустријски развој и повољан географски положај, Брод је био познат и по већој флукуацији радника, као јачи гравитациони центар за ближу и даљњу околицу. Уз друге појаве и процесе, то је погодновало развоју лијево оријентраног класног покрета који је већ 1919-1920. године израстао у значајан политички фактор. Потврђено је то у подршци уједињења југославенског рад-

*) Реферат који је ауторница поднијела на научном скупу »Народноослободилачки покрет у градовима Југославије 1941-1945«, одржаном у Сарајеву 9-10. просинца 1985.

1 Према попису од 31. ожујка 1931, град је имао укупно 13.776 а с осталим подручјем 66.639 становника, од тога 5.054 радника који обухваћају најамне слојеве у привреди и изван ње (радници, намјештеници, надничари, шегрти, кућна послуга, те уздржаване особе од тога броја запослених), што износи укупно 39,95%. У индустрији и обрту радило је 5.668 или 41,14% градског и 6.034 или 11,42% сеоског становништва (*Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године*, Сарајево 1940, 204-263).

ничког покрета и у борби против десне социјалистичке струје и центру-маштва. Већ сама чињеница да је у Броду био заказан Оснивачки конгрес Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста), говори о снази бродске социјалистичке љевиче. Њено шире политичко значење потврдили су и опћински избори 14. ожујка 1920. кад је листа СРПЈ(к) добила 15 од укупно 24 заступничка мјеста у Градском заступству или 62,5%, као и право да се из њених редова бира градоначелник.² Осим у граду, комунисти су тада побједили и у двије приградске опћине, гдје су живјели знатним дијелом радници запослени у индустрији и обртничким радњама у граду, што доказује не само повезаност бродских комуниста с већином радничке класе и сиромашнијег дијела градског становништва, него и подршку тих радних слојева борби комуниста за праведније друштвено уређење.

Стварањем чврстих упоришта у синдикалним и омладинским организацијама, бродски комунисти су се уклапали у све акције југославенског револуционарног радничког покрета у периоду легалног и илегалног дјеловања КПЈ. Томе су свакако много придонијели истакинути раднички вође Ђуро Салај и Ђуро Ђаковић, који су једно одређено вријеме живјели и дјеловали у Броду. Својом одлучиом оријентацијом на бескомпромисну класну и политичку борбу, они су оставили трајне трагове у организацијском и идејном обликовању бродског пролетаријата.

На основама њихова рада, класне и политичке борбе (тарифне акције и штрајкови, изборне борбе, првوماјске прославе, протестни зборови, јаки омладински покрет) одгојене су млађе генерације партијских кадрова и револуционара, који су у годинама уочи револуције оспособили бродску партијску организацију за још теже и сложеније задатке. Лишили су је фракционаштва, организацијски учврстили и повезали с радним слојевима становништва. Бројним политичким, културним, спортским и другим акцијама на линији учвршћења Народне фронте, које су организирали и предводили комунисти, револуционарни раднички покрет је задобио ширу основицу и израстао у снажног чиниоца политичких и друштвених кретања у Броду. Његову основну покретну снагу чинили су индустријски радници и интелигенција, односно студентска, средњошколска и радничка омладина. У тим срединама била су и најјача партијска упоришта.

Ипак, неколико година уочи рата код бродске партијске организације била је уочљива позитивна оријентација у помаку рада на хрватско село. Тако су основане ћелије у 5 села, а у неколико села дјеловали су комунисти појединци. Нешто више успјеха постигла је организација СКОЈ-а, која је основала своје групе у десетак села. Иако су чланови ових ћелија и скојевских група били највећим дијелом радници, студенти и ђаци, везани само мјестом боравка за село, а радом и школовањем за

² Д. Јовић, *Социјалистичка радничка партија Југославије (к) у изборима за градско заступство у Слав. Броду травња 1920. године*, ЦДИСБ, Слав. Брод 1981, 47-52.

град – ипак – била су то прва партијска језгра с неколицином сељака и сељачке омладине око којих се окупљало напредно сељаштво, учвршћивао борбени савез радника и сељака и ширила напредна мисао на селу. Даљњи корак таква рада огледао се у јачању лијевих снага унутар Хрватске сељачке странке (ХСС) и заштравања односа комуниста с њеним водством. То је 1940. године резултирало цијепањем и распуштањем Мјесне организације ХСС и усмјеравањем знатног броја демократски и антифашистички оријентираних присталица ХСС на подршку програму Народне фронте. За каснији развој то ће се показати веома значајним.

Слиједећи Титов курс на изградњи јаке Партије, бродски комунисти су настојали изградити чврсту организациону мрежу својих ћелија и увелико су радили на идејној и политичкој изградњи својих чланова. До почетка устанка 1941, партијска организација је порасла на 124 члана и око 200 блиских сурадника и симпатизера.³ Главне ћелије с радницима биле су у Творници вагона (данас »Ђуро Ђаковић«), на жељезници, Ложионици, у кројачким радњама, те међу радницима дрвне индустрије. Међу студентима било је око 20 чланова КПЈ распоређених у ћелије по мјестима становања. Цјелокупном мрежом руководио је Окружни комитет КПХ Слав. Брод с три мјесна комитета: Слав. Брод, Бос. Брод и Дервента. Босански Брод је имао партијску организацију од 18 чланова и 9 кандидата, такођер састављену првенствено од радника и студената, а Дервента партијску ћелију с пет чланова, углавном радника. Осим тога бродски комунисти имали су већ раније важну улогу, а нарочито 1941, у оснивању и дјеловању партијске организације у котару Ђаково, гдје су у јесен исте године створили неколико упоришта НОП-а у ђаковачким селима и заједно с тамошњим комунистима организирали устанак у том крају. У националној структури бродске партијске организације били су у већини заступљени Хрвати, те мањи дио Срба, затим неколицина Нијемаца, Мађара, Украјинаца, Чеха и Муслимана.

Организација СКОЈ-а имала је око 300 чланова и велик број симпатизера у редовима градске и сеоске омладине.⁴ Најбројније њене групе биле су на Гимназији и међу студентском омладином, затим у Творници вагона, Ложионици, Босанском Броду и славонскобродским селима, све чврсто повезане по вертикали окружним комитетима СКОЈ-а, као и по хоризонтали уз партијске ћелије на свом територију. Из тога је произлазила њихова заједничка и координирана активност у извршавању партијских задатака.

У развоју организације и јачању партијског рада значајно мјесто имала је и техника Окружног комитета КПХ, која је уочи рата смјештена на село, надомак града. Ту је непрекидно радила до јесени 1941, када

3 С. Хречковски, *Славонски Брод у НОБ и социјалистичкој револуцији 1941-1945*, Слав. Брод 1982, 69-72 и 101.

4 Исто, 71-72.

је због масовних хапшења комуниста њен рад на краће вријеме обустављен и настављен у љето 1942. на ослобођеном територију за потребе цијелог округа. Окружни комитет осигурао је и сталну везу с ЦК КПХ у Загребу и партијске директиве, штампа, леци и прогласи стизали су редовно у Брод.

На једном тако ширем простору града и околице бродска партијска организација је учврстила своје позиције и може се рећи приправно дочекала нове друштвене потресе, увјетоване окупацијом земље и успоставом усташког режима. Без већих тешкоћа прилагодила се новим увјетима дјеловања и вршила припреме за вођење оружане борбе, у које је, осим свог чланства, укључила и шири круг сурадника и симпатизера. У својој политичкој активности отворила се према свим друштвеним слојевима града и села, правилно уочавајући да је то најбољи пут за ширење њеног утјецаја и да у оном наоко »ситном« невидљивом раду, усмјереном првенствено на разобличавање политике окупатора и усташа, постиже и најбоље резултате, користила се при том свим легалним и илегалним формама рада. На примјер, сваки комунист у Творници вагона је имао око себе групу радника с којима је свакодневно размјењивао информације и упутства о даљњој активности. Прогласи виших партијских руководства читани су на скровитим мјестима, у котловима и локомотивама, изван домаћаја проушашки оријентираних појединаца и шпијуна. На лицу мјеста или у ходу продискутирао би се садржај и одредили даљњи задаци у сузбијању усташке пропаганде и свих других активности у покушајима фашизације радника, договорило се о бојкоту производње незалагањем на раду, великим постотком шкарта, губљењем цртежа, кварењем стројева, алата и томе слично. Саботаже су организирае свакодневно, а послије напада на СССР, оне су и појачане, држећи се опћеважећег принципа »гдје год можеш, нешто направи!«. ⁵⁾ Рад на поправци савског моста, јединог пријелаза жељезницом преко ријеке на путу за Сарајево, био је управо права пригода за акције на тој линији многим бродским радницима и омладинцима, тако да су Нијемци, због њихова одуговлачења с радом морали позвати у испомоћ организацију ТОТ. У случају хапшења и притварања радника солидарно се опет иступало и скупљало потписе да се ухапшеници пусте на слободу, вршећи притисак и на ХРС-ове повјеренике да се у том погледу заложу код усташких власти и бране интересе радника.

Слична политичка активност одвијала се и међу радницима на жељезници, дрвној индустрији, многим обртничким радњама и установама, те Рафинерији нафте, жељезници и Ложионици у Босанском Броду. Разговори о политичкој ситуацији и пружању отора усташкој власти настављали су се и изван творница на путу радника кућама, у радничким и ђачким влаковима, да би завршили у улици или на селу, у кругу грађана и сељака, сусједа и пријатеља. У предграђима и радничким четвртима

⁵ Исто, 65.

комунисти су окупљали омладину и грађане из ранијих културно-просвјетних и спортских друштава, те одбора Народне помоћи и активирали их на разним задацима припрема устанка, при чему се није мимоишло ни оне неопређијелене, па чак ни оне који су већ ступили у службу усташама, са жељом да их се одврати од даље сурадње с њима, или бар потакне на размишљање о исправности пута којим су кренули. Водила се, такође, картотека о сваком појединцу на којег се могло рачунати и придобити за сурадњу.

Карактеристика дјеловања бродске партијске организације у етапи припрема за оружану борбу била је управо у томе што је својом политичком активношћу продубила раније успостављену солидарност и политичко јединство у радничкој класи и омладни, али и у оним друштвеним слојевима који, истина, нису били револуционарно оријентирани, али су били демократски и антифашистички расположени и нису прихватили доминацију окупатора а самим тим ни усташе. Разобличавање политике окупатора и његових домаћих помагача, те колаборациониста из редова грађанских странака вршило се на једном широком фронту у граду и већем броју села у којима је било комуниста, чланова СКОЈ-а, класно свјесних радника, напредних студената, учитеља и лијево оријентираних чланова ХСС-а, а то су била готово сва бродска села уз жељезничку пругу, као и приградска насеља сјеверно од града. Сви су они нашли начина и могућности да политику Партије преносе у народ и да се супротстављају усташкој пропаганди која је потицала национални раздор између Хрвата и Срба. У вези с тим, спроведено је и више акција заштите Срба од хапшења и отпремања у логоре, које су својим повољним исходом прошириле углед Партије у народу и показале да је она једина снага која је остала на попришту борбе. Интервенирало се и код хапшења и затварања других група ухапшеника.⁶ Користећи се ранијим политичким искуством, бродски комунисти су настојали да интервенције увијек буду колективне, да се у њих укључи што већи број људи, јер је већ сам тај покушај водио међуљудском зближавању и солидарности, а на другој страни значајно је јавну осуду усташког режима. Колико су те акције имале шири одјек у бродској средини, потврђује међу осталим и обавијест усташког логорника од 17. VII 1941, којом најстроже забрањује оваква и сличне акције.⁷ Но, у каснијем периоду оне су, ипак, примјењиване као

6 У договору с комунистима, лијево оријентирани руководиоци ХСС-а спрјечили су хапшење истакнутијих Срба у Новом Топољу. Сличних појединачних интервенција било је још у Малину, Подвињу и Чајковцима, гдје је живјело неколико српских обитељи измијешано с Хрватима. Затим, на потицај чланства Окружног комитета, група угледних бродских грађана интервенирала је 14. липња 1941. код Миле Будака пригодном његова доласка у Брод на усташки збор, тражећи да се пуне на слободу 10-так студената ухапшених претходних дана због бојкота уприличених манифестација. Под притиском јавности усташе су тада попустиле (Исто, 58-59, 62-63).

7 Незадовољан колективним иступима бродских антифашиста, усташки логорник је у обавијести објављеној у »Хрватском листу« осуђивао такве појединце који још увијек не могу схватити што је усташка држава и тко у њој може бити господаром, те међу ос-

облик његовања међуљудске солидарности и јединства, особито у вријеме масовних хапшења комуниста и присталица лијевог дијела ХСС-а, када се у интервенције укључивало становништво из неколико села, међу којима је било особа разних политичких оријентација, од оних лијевих, па све до оних десних, клерикалних, па чак и проушастких.⁸ У правилу, радило се о особама које су без обзира на политичко увјерење осуђивале силу и репресалије и на тој линији чиниле повремене услуге НОП-у. За комунисте на селу такве акције су, опет, биле битне, јер су ишле у прилог очувању мобилности и компактности сеоског становништва. Истодобно, оне су разоткривале колико се хрватско становништво овог краја дистанцирало од режима и колики је био стварни утјецај комуниста.

У цјелокупној тој активности значајан удио је имао лијеви дио ХСС-а. Радило се о блиским сарадницима Партије, начитаним и политички образованим сељацима који су баш као такви имали угледа у својим срединама. Осудом усташког покрета и свега онога чиме се тај покрет представљао бродској јавности, ове присталице ХСС-а, међу којима је било опћинских и котарских функционера, имали су непроцењивих заслуга за афирмацију програма КПЈ у хрватским селима, па и шире, у селима с мијешаним становништвом. Њихов утјецај био је особито снажан у скупини села везаних за неколико опћина на источном и сјеверном дијелу котора Слав. Брод, гдје се још од времена Бановине имали своја изграђена упоришта у опћинским органима власти. Иако су их усташе смјењивале, њихов утјецај је остао. Они су били и остали важан чинилац у томе што хрватско сељаштво у својој основној већини, на бродском подручју, није приступало усташама, већ се држало подаље од њих и поступно, с развојем оружане борбе, приступало НОП-у. У тешкој и сложеној ситуацији 1941, они су пружали базе комунистима, преводили их из једне базе у другу, да би касније, након отпочињања оружане борбе, били међу првима у чланству НОО и организацијама илегалног ослободилачког покрета.⁹

Међу српским сељацима бродског краја партијска организација уочи рата није имала свог чланства, али сама та чињеница није била отежавајућа околност у приступу комуниста њима. Националног антагонизма између Хрвата и Срба готово и није било, а комунисти су једнако при-

талим писао: ... »Ти исти још увијек сматрају Србина пријатељем, братом. Они се и данас у усташкој Хрватској усуђују заузимати за непријатеља који га је кроз ових двадесет година хтио збрисати са крвљу натољене домовине. Они још увијек мисле да им је Србин пријатељ, брат или нешто слично, а тобоже не знају да баш у том погледу раде против онога, што је наш велики Поглавник након двадесет година неописивом борбом ускрисио. Стога дајем на знање грађанима града Брода, као и свим члановима цијелог котара, да се све интервенције што се тичу Срба, Жидова, затвореника или слично најстроже забрањују.« (Хрватски лист, 17. VII 1941).

8 С. Хречковски, и. дј., 118-119.

9 И. Буковић, *Развој народноослободилачке власти на источном дијелу Славоније и Барање*, у: *Развој народне власти у Славонији и Барањи 1941-1945*, зборник радова, ЦДИСБ, Слав. Брод 1981, 89-96.

ступали и једнима и другима, као уосталом и њиховим грађанским првацима и присталицама. Истина, први контакти с првацима радикалне оријентације (ИНС и ЈРЗ), којима су усташе пријетиле хапшењима и отпремом у логоре, нису комунистима донијели прижељкиване резултате. Као и грађански прваци ХСС-а на линији Мачека, гајили су дубоко неповјерење према комунистима и одбијали све потицаје за сурадњом. Прваци Самосталне демократске странке (СДС) били су на бродском подручју малобројни због уске основице ове странке, тако да њихова активност није могла доћи до неког већег изражаја. Појачаним политичким радом комунисти су релативно брзо припремили терен и велик број српских сељака се определијели за НОП. Константно и организирано су ступали у партизанске јединице.

Међутим, у периоду припрема за оружану борбу, запажене политичке успјехе постигла је организација СКОЈ-а. Нанијела је тежак пораз усташама већ при самом покушају организационог уобличавања омладине у усташки покрет. Предвођени скојевцима, омладинци су масовно бојкотирали разне усташке манифестације и акције!¹⁰ Тек у јесен 1941, с уписом у средње школе, усташе су формално успоставиле организације, с обзиром на то да се ђаци нису могли уписати у школе без потврда руководства усташке младежи. Ипак, била је то само формалност којој су ђаци удовољавали, али су своје опозиционо расположење и отпор усташама показивали у низу илегалних акција, а касније, развојем устанка, масовним одласком у НОБ.

Уз политичку активност на разобличавању политике окупатора и усташа и упознавању становништва с програмом КПЈ, прикупљало се оружје и све друго што је било потребно за оружану борбу. Војни комитет, основан у свибњу 1941, укључио је у те акције шири круг партијског и скојевског чланства и њихових симпатизера. У више наврата већа количина оружја изнесена је из бродског гарнизона. Тамо је радио један број радника Творнице вагона на сортирању и поправку оружја, прикупљеног као ратни плијен њемачке окупационе војске, што су они користили за отуђивање и предају истог комунистима. Доста оружја прикупљено је и на разне друге начине. Сваки члан КП био је наоружан, а остатак оружја и муниције ускладиштен је изван града, у приградским насељима и селима. Не би се могло рећи да је тај поступак резултирао из неке оријентације комуниста на помнцање активности изван градског подручја, већ више из објективне ситуације, с обзиром на то да су сва тројица чланова Војног комитета били мјестом боравка везани за приградска насеља, па су на тим мјестима проналазили базе за ускладиштење оружја и другог материјала. Истодобно, створено је више ударних

10 Прву такву акцију извела је 10. липња у Хрватском дому, гдје је омаловажавањем политичке обуке растурила цијели скуп. Другу акцију је извела на игралишту »Марсонија«, на збору свих омладинаца, обвезника предвојничке обуке, неке врсти смотре коју је требало одржати у присуству локалних органа власти. Изазивањем метежа и збрке пригодом усташких команди »У строј!« цијели збор је растурен (С. Хречковски, и. дј., 62-63).

група и појачана саботажна активност и мобилност цјелокупног чланства КП И СКОЈ-а. Још у првим данима окупације украдена је комунистичка картотека из градске полиције, праћено је кретање усташких агената, кидане усташке плакате, ширени леци и извршавано низ других акција.¹¹

У оквиру тих активности, 22. липња 1941. припремљена је и одржана Окружна партијска конференција, којој је присуствовао секретар ЦК КПХ Раде Кончар. Уз позитивну оцјену дотадашњег рада бродских комуниста на линији очувања јединства народа и прихватања курса на оружану борбу, тежиште рада и даље је остало на проширењу упоришта КПЈ у граду и селима, уз препоруку чувања чланства од хапшења и очекивању знака за почетак оружане борбе.

Од српња 1941, у бродском крају се стварала војна организација НОП-а и тражни облици и методе борбеног дјеловања. Преласком комуниста у илегалност, створено је више оружаних група које се 8. српња 1941, под руководством Окружног комитета КПХ, спајају у Бродски партизански одред састава 24 борца и руководиоца (22 Хрвата, 2 Србина; 15 радника, 3 интелектуалца и 6 ђака, сви чланови КП и СКОЈ-а).¹² Било је то релативно јако кадровско језгро, но, нажалост, његове потенцијалне могућности нису адекватно искориштене, као ни укупне могућности партијске организације. По критерију окружног руководства, у састав Одрода узимани су само они комунисти који се у легалности нису могли одржати, док су остали – који су избјегли у шуму, а које полиција у ноћи 1/2. српња није тражила, када је отпочела с масовним хапшењима у граду – враћени кућама. Већ сама та чињеница упућује на закључак да се прилагођавање новим увјетима дјеловања вршило углавном у градској средини и његовој непосредној околици, узимајући у обзир и стварање партизанског одреда. Разрађени план оружане активности, такођер, потврђује ову оријентацију. Оружана борба требала је отпочети нападом на важније објекте у граду, као на примјер, бацањем бомби на усташки логор, официрску мензу, диверзијама у творницама, на жељезници, те масовним акцијама бродског радништва. Та се концепција заснивала на оцјени краткотрајности рата и брзој побједи Црвене армије, па, се, у вези с тим и међу бродским комунистима размншљало о скором преузимању власти.¹³

Но, било је и другачијих размишљања и приједлога о отпочињању оружане борбе међу самим бродским комунистима. Командир Одрода, који је као ранији учесник »зеленог кадра«¹⁴ имао одређено војно искуство и био добар познавалац славонског терена, предлагао је да се оружана борба отпочне нападом на усташке објекте (складиште оружја) изван градског подручја, с тим да се ослонац тражи у становништву бродских

11 Исто, 63-72.

12 Исто, 81.

13 Прилог грађи за историју НОП Славоније, ЦДИСБ, Слав. Брод 1963, 135-145.

села Крндије и Диља. Та села је наставао у већини српски живаљ, па је логична била претпоставка да ће се оно под притиском усташког терора међу првима укључивати у оружану борбу и пружати ослонац првим партизанским борцима овог краја. Каснији развитак то је и потврдио.

Међутим, делегат ЦК КПХ Марко Сименић, који је тих дана стигао у Брод, направио је нову форму војне организације и усмјерио бродске комунисте на тежишну дјелатност у градској средини. Расформирао је одред у двије диверзантске и једну партизанску групу с задатком да изводе диверзије на главној жељезничкој прузи западно и источно од Слав. Брода, те мање акције на оближњем терену. У ЦК КПХ је тада такођер превладавало мишљење да ће борбе у сјеверним предјелима Хрватске имати герилски карактер и да ће један од главних облика бити диверзије. Руководен тим, инструктор је у састав нових јединица узео свега 17 од 24 борца присутна у шуми у логору Одрода, а осталих 7, заједно са секретаром ОК, упутио на политички рад у град и непосредну околицу. Неколико скојевских група добило је у задатак да сијеку ТТ жице, прате усташке агенте, врше атентате и друге сличне акције, а цјелокупио чланство КПХ и СКОЈ-а усмјерено је на саботажно-диверзантску активност на свим објектима који служе окупатору.¹⁴

У вези с оваквим усмјерењем важну улогу је добио Мјесни комитет КПХ, којег је инструктор по доласку у град реорганизирао и допунио новим чланством, мање познатим полицији. Двојица међу њима били су тек новопримљени чланови КП, по занимању обртници, с радњама у центру града, што је имало послужити за боље погодности одржавања техничких веза и састанака. Затим је преко руководиоца Одбора Народне помоћи, који је уједно био члан Комитета, чвршће повезао овај одбор с партијским руководством и усредоточио његов рад на прикупљање новчаних и материјалних средстава за потребе НОП-а, као и осигурање илегалних станова за прихват и смјештај илегалца који су долазили у Брод или пролазили кроза њ на путу за Сарајево. Усмјерио је даље партијско руководство на интензивнији рад с домобранском војском, нарочито у погледу развијања обавјештајне службе и ширења антифашистичке пропаганде.

Међутим, почетак оружане борбе у непосредној близини града није донио оне ефекте који су очекивани. Дапаче, водио је дезоријентацији и скором паду многих комуниста и скојеваца који су остали у граду и селима, као и оних који су покушали извршити борбене и друге задатке, па су на том путу пали непријатељу у руке или погинули у изравном сукобу с њим. Из тих разлога, већ средином српња дошло је до распада двију оружаных група бродских комуниста. Одржала се једино тзв. Западна диверзантска група, која се током љета и јесени 1941. кретала у строгој илегалности по терену западно и источно од Слав. Брода, с ослоном на чланство партијских ћелија у селима. Тешко се одржавала, јер су је усташе и

¹⁴ Исто и ЦДИСБ, фонд МГ, кут. 28а.

жандари непрекидно прогонили. Зато није користила ни могућности за организацијски развој, у страху да ће се у повећаном саставу још теже одржавати. Борбену активност развијала је примјерену својој снази, обучености бораца и увјетима терена, изводећи диверзије на главиој жељезничкој прузи и вршећи атентате на усташке агенте и функционере у селима.

Почетак оружане борбе изазвао је такођер и веће поремећаје у раду Војног комитета и окружног партијског руководства. Функције ових руководећих тијела устанка већ су озбиљније доведене у питање с појавом масовних хапшења комуниста и њиховим повлачењем у строгу илегалност, те непрекидним мијењањем мјеста боравка. У вријеме разиласка оружаних група на секторе дјеловања дошло је и до разлаза чланова ужег окружног руководства, који су се прикључили групама, те убрзо један за другим пали у руке полиције. Стријељање секретара и једног члана ОК, 10. листопада 1941, довело је до потпуног распада овог највишег партијског тијела. Преостали чланови Окружног комитета КПХ нису у датим условима успјели да организују и координирају целокупну партијску активност у округу. Одсјечени једни од других, чланови ОК се нису састајали, нити покушавали одредити према новонасталој ситуацији. Разлог томе је и у несхваћању потребе тих задатака и недостатку војног искуства, као и у опортунизму појединаца.

Новоосновани Мјесни комитет КПХ, с обзиром на свој састав и слабо или готово никакво искуство секретара у илегалном раду, није такођер могао осигурати потребан систем веза и руковођења између оружане групе и осталог дијела ослободилачког покрета. У времену српањпросинац 1941, овај партијски форум ангажирао се понајвише у преношењу опћих ставова и директива ЦК КПХ, затим у рјешавању ужих организацијских питања, консолидације партијске мреже с обзиром на непрекидна хапшења, те проширење рада организације Народне помоћи, јачању пропаганде НОП-а и другим питањима илегалног рада, док је свестраније праћење војничке и политичке ситуације у сврху бржег прилагођавања увјетима дјеловања изостало из оквира његове пажње. А то се догађало управо у оним моментима који су изискивали брзу и енергичну акцију у смислу задавања протуударца усташама. С малом оружаном групом и инзистрирањем на диверзијама то се није могло постићи, поготово не у градском средишту гдје је била најјача концентрација војне и политичке надградње усташког режима (сједиште 2. домобранског збора). Осим тога, Брод је био и стратешко упориште њемачког окупатора, с јаким војним гарнизonom, војним полигонима и бројном полицијом. Био је и сједиште позадинских установа и дијелова, а једно краће вријеме и Штаба 718. њемачке дивизије, Штаба команданта њемачких трупа у НДХ, као и Штаба 15. брдског армијског корпуса и других штабова дивизија и јединица дислоцираних у Босни и Славонији, те усмјерених на борбу против НОП-а.¹⁵

15 С. Хречковски, н. дј. 26-30.

Све те појаве упућивале су бродске комунисте на тражење практичних рјешења у развоју војне организације и заузимање одлучнијег курса на линији оружане активности. Борбено расположење класно одређеног радиштва, а иарочито бродске омладне, било је далеко испред успостављених облика војне организације. Владао је очит раскорак и многи омладинци под притиском хапшења у јесеи 1941. сами су тражили излаз из сложене ситуације, одласком у друга мјеста и укључивањем преко својих особних веза на тим подручјима у партизанске јединице. Затим, борбени ефекти изведених акција у граду и непосредној околици (саботаже, диверзије, атентати) нису били адекватни уложеним напорима бораца, ма колико били политички значајни и као такви узнемиравали усташку власт. То су били неравноправни облици борбе који су водили великим људским жртвама, па је већ и због тога у том погледу требало начинити прекретицу.

Ова почетна лутања бродских комуниста потрајала су око три мјесеца, а пресекао их је ЦК КПХ почетком листопада 1941, преношењем ставова Савјетовања у Столицама. Приешена је директива за оснивање партизанског одреда и диверзантских група на терену изван градског подручја, те развијања партизанске борбе с тежиштем на укључивању најширих слојева становништва у народноослободилачки покрет. То је била нова оријентација за већину бродских комуниста и прилагођавање том курсу може се пратити већ наредних дана по примитку директиве, у низу акција које је подузимао Мјесни комитет КПХ. Тако је постојећа оружана група проширила свој састав с неколицином бораца који су побјегли из затвора и одредила командни састав јединице. На подручју Слав. Брода и Ђакова чланови Мјесног комитета успоставили су чвршћу повезаност унутар ћелија и извршили припреме за упућивање једног броја комуниста и скојеваца у партизане. Поновно се планирало основати двије диверзантске и једну партизанску јединицу. На ту чињеницу указује и Владо Поповић, секретар Оперативног партијског руководства ЦК КПХ у свом извјештају ЦК КПЈ, од 15. просинца 1941, гдје међу осталим наводи »да су Брођани без много тешкоћа средили партијску организацију и да су у фази поновног формирања једног одреда и неколико диверзантских група«.¹⁶ Даљњи корак бродских комуниста у започетом правцу био је у тражењу и упостави веза с комунистима на подручју Слав. Пожеге у сврху повезивања с партизанским јединицама на нивоу Славоније. Упутства ЦК КПХ ишла су, наиме, за стварањем јединствене војне организације НОП-а у Славонији, па су у вези с тим и бродски комунисти подредили свој рад реализацијн тог курса. Концем 1941. и наредних дана 1942, пребацило се у двије групе на Крндију око 30-так бораца. Међутим, због временских непогода које су изненада услиједиле и других објективних увјета, њихово настојање за спајањем с борцима Папучко-крндијске чете 1. славонског батаљона није тај пута успјело.

16 *Грађа за историју НОП Славоније*, ЦДИСБ, Слав. Брод 1962, књ. 1, 380.

Повратком с Крндије на бродски терен, борци су проборавили зиму у илегалним базама у граду и селима, премјештањем из једне базе у другу и укључивањем у илегални политички рад у мјестима гдје су били, ступајући каткада и у повремене окршаје с усташким и жандарским патролама у случају када су били откривени или проказани. Већ сама та чињеница да се већи број бораца у сијечњу и вељачи 1942. крио у радничким четвртима града и већим мјестима говори о виталности и ширини илегалног ослободилачког покрета у Броду. То тим више што се њихов повратак с Крндије и размјештај у базе управо збивао у јеку новог и још ширег хапшења комуниста и припадника НОП-а у граду и околици. Преко стотину комуниста и њихових блиских сурадника у зими 1941/42. ухапшено је и отпремљено у концентрациони логор у Јасеновац и Стару Градишку.¹⁷ Партијска организација у Бос. Броду је поштеђена од хапшења, али се њен рад, с обзиром на прекид у везама и појачан надзор полиције, одвјао у сложеним увјетима.

Кадровски губитак тешко је погодио бродску партијску организацију, јер су страдали старији, искуснији комунисти. Кризна ситуација је, унаточ свим тешкоћама, ипак релативно брзо превладана, захваљујући управо јаснијој оријентацији у развијању организационих облика НОП-а. Пристигла окружница ЦК КПХ, бр. 4, знатно је утјецала да се процес обнове и консолидације партијске мреже што ефикасније спроведе и искористе постојеће могућности за даљњи развој устанка у овом крају. Није прошло ни десетак дана након повратка бораца с Крндије, а већ је заказан шири састанак комуниста и основана нова мјесна руководства за град и котар. У току процеса обнове и консолидације Партије, Котарски комитет КПХ Слав. Брод је формирао нову партизанску јединицу. Почетком травња 1942. упутио ју је у састав 1. славонског одреда. Изграђеним каналима за Крндију, а неколико мјесеци касније, када је дошло до премјештања сектора дјеловања бродске партизанске јединице на Диљ, на диљски сектор, у састав те јединице се упућују нови борци из Слав. и Бос. Брода и Ђакова. Тиме су отворени правци развоју војне организације НОП-а и разгарању оружане борбе на ширем бродском и ђаковачком терену. Тамо је организовао своје сједниште и новоосновани Котарски комитет КПХ Слав. Брод, који је усредоточио свој рад на успостављању партијских и ванпартијских организација НОП-а на бродским селима. Средином 1942, у селу Паучју основани су нови окружни комитети КПЈ и СКОЈ-а у које су укључени кадрови из Слав. и Бос. Брода. Они су интензивирали рад на организацији НОП-а на ширем простору средишње Славоније и босанскобродске Посавине. Одатле су радници, омладина и други патриоти непрекидно долазили у партизанске јединице. Други дио је остао у градовима и укључивао се тамо у илегалну борбу против окупатора и његових помагача.

¹⁷ С. Хречковски, н. дј. 88-96.

Након масовног хапшења комуниста и одласка веће групе илегалца у партизане у прољеће 1942. у Слав. Броду је преостало свега 10-так комуниста, које нови Мјесни комитет повезује у ћелије и попуњава чланством из редова СКОЈ-а и симпатизера НОП-а. Заузет је курс бржег примања и оспособљавања партијског чланства, јер су потребе за кадровима, с обзиром на разгарање оружане борбе, бивале све веће, а и опасност од хапшења увјетовала је често напуштање града понеког члана КП, па су њихова мјеста заузимали млађи кадрови, које је требало политички оспособити за задатке што су их свакодневно морали извршавати (мобилизација људства, прикупљање прилога НП, развијање обавјештајне службе и најразноврснијих облика отпора окупатору, саботаже, диверзије итд.) У Творници вагона основан је тада творнички или рајонски комитет чији је секретар био члан МК КПХ. Све до конца 1943, рад МК је организиран по секторима, тј. сваки члан Комитета је био задужен за одређени сектор партијске активности. Међутим, услјед провале у све организације НОП-а у граду настале посљедњих дана 1943. нови Мјесни комитет, основан у сирјечњу 1944, мијења дотадашњи начин рада и уводи рад на територијалном принципу, што је значило да је сваки члан Комитета задужен за одређени рајон града и на том дијелу је руководио свим организацијама НОП-а. Такве методе рада претпостављале су добро познавање партијске линије и тренутачних задатака НОБ, јер је сваки члан Комитета дјеловао самостално, а везу с ОК одржавао је писменим путем два пута тједно, па на поједине упите није увијек могао чекати одговоре вишег партијског форума. Аналогно томе, сваки члан МК је имао осигуране посебне везе са секретаром округа посредством особних курира и преко посебних канала. То је учињено због тога да у случају пада једног од курира или члана МК, полиција не уђе у траг одмах цијелом руководству и партијској мрежи у граду. Осим ове писмене, сваких 20 дана одржавана је и усмена веза са секретаром ОК, изласком на терен чланства МК и подношењем усмених извјештаја о раду. На таквим састанцима опширније би се анализирао ситуација у граду и одређивао начин спровођења текућих задатака. Према једином сачуваном извјештају МК, у сирјечњу 1944. партијска мрежа у граду састојала се од 4 партијске ћелије с укупно 14 чланова (од тога 13 радника и 1 интелектуалац) и 6 кандидата КП повезаних с 2 рајонска и 1 МК КПХ.¹⁸ На истом принципу одвијао се илегални рад у Бос. Броду, укључујући и Дервенту. МК КПИ у Бос. Броду имао је изграђена два канала за везу са ослобођеним подручјем на Диљу.

Међутим, честа бомбардирања Слав. и Бос. Брода која су отпочела у прољеће 1944, а особито оно извршено 8. сирпња, прекинула су даљњу постојаност и активност мјесних руководства, а добрим дијелом и партијске организације као цјелине. Због великих разарања стамбених зграда, чланство КП и антифашистичких организација у Слав. Броду напус-

18 Исто, 278-279.

тило је у већини град и повукло се у брдо или у оближња села. У међувремену, наступила су и нова хапшења Рајонског комитета и партијске ћелије у Творници вагона, што је увјете дјеловања још више отежавало. Нови покушај обнове партијске мреже, у коловозу 1944, није дао очекиване резултате, јер је даљње бомбардирање савезничке авијације претворило Слав. Брод у рушевине (60%). Становништво је масовно исељавало из града у најближу околицу. Исто тако, у рујну и листопаду 1944, на посљедњи Титов позив, већи дио радника и намјештеника напустио је град и отишао у партизане.

У организационом погледу, МК СКОЈ-а се одржао до конца 1943, када је због провале у организацију ухапшено око 20-так скојеваца, претежно ученика Гимназије, међу којима и чланови руководства. Послије тога МК СКОЈ-а није више обнављан, већ је преостале чланове скојевских група држао на вези МК КПХ или Рајонски комитет у Творници вагона. Тежиште рада СКОЈ-а било је на сузбијању усташког утјецаја на градску омладину, посебно у школама гдје се тај утјецај форсирао путем наставе, затим на ширењу пропаганде НОП-а, прикупљању прилога НП, разношењу поште партизанским обитељима и извођењу мањих саботажних и диверзантских акција (Кидање тт линије, онеспособљавање скретница и електричне централе, подметање бомбе у хотелу »Централ«, паљење складишта бензина итд.). Но, највећи успјех бродска организација СКОЈ-а је постигла у масовном окупљању омладине у Уједињени савез антифашистичке омладине Хрватске (УСАОХ) и у упућивању нових бораца у партизанске јединице, те младих кадрова за попуњавање војних и партијских руководства за Славонију.¹⁹

Мјесни НОО Слав. Брод, с мрежом уличних и творничких одбора израстао је из разгранате организације НП. Организацијски се одржао до средине 1944, када је због бомбардирања града и одласка становништва у оближња мјеста његов даљњи рад ограничен и онемогућен. За његов састав и састав одбора својствена је, такођер, стална флукуација чланства и испреплитање рада с војним одборима и одборима АФЖ-а. Имали су у правилу по три члана, с тим што је сваки од њих окупљао симпатизере НОП-а у свом кругу живљења и рада. Према извјештају МНОО од 12. просинца 1943, мрежа НОО у Броду састојала се од 180 чланова и више симпатизера на које се могло рачунати у давању прилога НП. У Творници вагона било је 30 одбора с 4 члана и у Ложионици 11 одбора с 3 до 4 члана. У првој половини 1944, у граду је дјеловало 13 уличних одбора с 3 до 4 члана, везаних за секретара МК.²⁰

Уз обављање политичких задатака на ширењу истине о НОБ, растурању »вијести«, прогласа и другог пропагандног материјала који се добивао од котарског и окружног НОО-а, упућивању грађана у НОБ, чланство НОО-а ангажирало се током цијелог рата у набавци разне индус-

19 Грађа, књ. 3, 126, 463 и 468.

20 С. Хречковски, и. дј. 305-306.

тријске робе потребне ослобођеном територију (сапуна, жигица, соли, лијекова, одјевних предмета, папира итд.). До ње су долазили добровољним прилозима и куповином или изузимањем из војних складишта, Државне болнице, апотека и јавних установа, посредством сурадника НОО-а. За отпрему робе из града било је организирано неколико канала. Исто тако, чланство НОО-а на прилазима граду прихваћало је добаву разног материјала с ослобођеног територија у сврху опскрбе партизанских обитељи и активиста НОП-а у граду. У творницама чланство НОО-а било је организатор бројних саботажа. На примјер, у Локхали Творнице вагона, гдје се вршио поправак локомотива, одуговлачило се с поправком у недоглед, сакривало потребне дијелове, онеспособљавало и оне који су били исправни, а када је локомотива напокон као исправна извожена из Творнице, активисти НОП-а извозили би у њој сакривене комплете алата и одређене врсте материјала изузетог раније из појединих погона. У кругу инжињера, стројарских техничара и намјештеника у Творници вагона такођер су извођене бројне саботаже у оквиру њихове стручне дјелатности, тако да је на њихово понашање и рад стизало више притужби Министарства оружаних снага НДХ, као »непоузданог особља« које вјешто прикрива своју дјелатност, штовише, »стоји у дослуху« са шефом редарства (што је у ствари и била чињеница).²¹

Мобилзација у НОБ вршена је, углавном, на добровољној основи посредством партијских и ванпартијских организација и текла је континуирано за цијело вријеме рата. Према приближним подацима који се спомињу у разним пригодним говорима и написима у локалној штампи, темељеним на пописима Опћинског одбора СУБНОР-а Слав. Брод, рачуна се да је у јединице НОВ и ПОЈ отишло око 4.500 Брођана (само из Творнице вагона отишло је око 700 радника, што ће рећи више од једне трећине). Борили су се у свим славоиским јединицама, а највише у Диљском одреду, 25. бродској бригади и 4. бригади 12. дивизије или »Другој« бродској бригади. У рату је погинуло око 900 бораца, а 2.484 особе су страдале као жртве фашистичког терора, од којих 982 у логорима, а остало као посљедица ратних сукоба и бомбардирања града и околних мјеста.²²

Успоредо с упућивањем бораца у НОВ, припадници НОП-а у граду обављали су и специфичне задатке обавјештајног карактера. Готово на свим секторима јавне управе у граду било је међу намјештеницима припадника НОП-а који су преносили службене тајне Мјесном комитету КПХ, а касније, када се та служба разгранала и осамосталила, обавјештајном повјеренику или његову помоћнику на обавјештајном пункту у граду. Такве информације стизале су Рајонском обавјештајном центру (РОЦ-у) Бродског војног подручја из полиције, суда, Жупске редарствене области, Градског поглаварства, Државне болнице, Окружне благајне за

21 Грађа, књ. 8, 364.

22 С. Хречковски, н. дј. 242-248, 333; Бродски лист, 24/1971.

осигурање радника, школа и подuzeћа. Обавијести које су стизале из полицијских установа откривале су начин рада њемачке и усташке агентурне мреже и ступањ њихових спознаја о организацији НОП-а, затим су упозоравале на предстојећа хапшења припадника илегалног покрета и на држање појединаца у затворима у току истрага. Обавијештени о ономе што их очекује, многи грађани су правовремено напуштали град и одлазили у НОБ.

Рад с домобранском војском и прикупљање података војног карактера био је најразвијенији дио обавјештајне активности НОП-а у Броду. Његове организацијске основе успостављене су већ у љето 1941, ступањем у контакт чланова МК и ОК с неколико домобранских официра и подофицира. Основана су три војна одбора, од којих два у гарнизону и један на војном реморкеру на Сави, међу морнаричким кадровима.²³ Не знајући једни за друге, чланови ових одбора преносили су разне обавијести члану МК задуженом за рад с војском, прибављали војне исправе, изузимали војну опрему и оружје и ширили антифашистичку пропаганду међу војницима.

Међутим, због ограниченог развјетка војне организације НОП-а, као и због провале и масовних хапшења комуниста концем 1941. и првих мјесеци 1942, потенцијалне могућности рада с домобранском војском нису могле тада бити у потпуности искориштене. Тек с развојем вишег ступња војне организације НОП-а и преношењем оружане борбе на дилски сектор, рад с домобранском војском је давао знатно веће ефекте, па је самим тим непрекидно и организацијски прошириван. У прољеће 1943, основан је нови војни комтет, састава 5 чланова који је у редовима војника, подофицира и официра проналазио нове сураднике и симпатизере, продирући поступно у цјелокупну структуру 2. домобранског збора (оперативни, шифрантски, интендантски, грађевински и други одсјек), тако да су већ у јесен исте године информације примане из девет војних установа и команди у граду, а мјесни повјереник РОЦ-а држао је на вези шефа шифрантског одсјека и радио-телеграфисту 2. домобранског збора. Штаб 6. славонског корпуса НОВ био је њиховим посредством у току свих важнијих збивања у бродском гарнизону. Министарство оружаних снага НДХ више пута је изражавало сумњу да се унутар Заповједништва 2. домобранског збора налази центар обавјештајне службе НОВ за Сла-

23 Окупацијом и Хитлеровом подјелом Југославије, фашистичка Италија добила је Далмацију. Морнарички официри и подофицири остали су тада без извора егзистенције уколико нису хтјели прихватити службу у талијанској морнарици или заробљеништву. Избјегавајући и једну и другу могућност, многи се пријављују у домобранство. Не знајући куд ће с њима, домобранске војне власти их размјештају у унутрашњост НДХ по гарнизонима. Тако се већ у љето 1941. у Слав. Броду нашло на окупу око стотину официра и подофицира, ранијих стројара на ратним бродовима. Посредством једног морнаричког официра, члана КПЈ који се ставио на располагање Окружном комитету, међу њима је убрзо организиран илегалан антифашистички рад оснивањем више кружока и одбора (Крунослав Леонтић, *Пламен златне долине*, Логос, Сплит, 1984, 40-44; ЦДИСБ, 8/III-351).

вонију и захтијевало поводом тога истрагу међу војним кадровима, но све до поткрај рата није успјело направити већи захват у обавјештајну мрежу НОП-а.²⁴ За то вријеме, антифашисти у редовима домобранских јединица извјештавали су свој обавјештајни пункт: о дислокацији домобранских јединица, о њихову саставу, начину осигурања, јачини, моралном стању и борбеној вриједности, начину снабдијевања, предстојећим плановима, те обавјештајној и полицијској активности усмјереној против НОП-а.

Слично се радило и са домобранском војском у Бос. Броду.

Осим прикупљања информација војног карактера посредством чланства војних одбора, непрекидно је ширена антифашистичка пропаганда међу домобранима, што је резултирало порастом симпатизера НОП-а у домобранским редовима, опадањем морала и борбености и пријелазом мањих или већих група домобрана, па и цијелих јединица на страну НОБ. Од прољећа 1943. па до краја рата, организовани пријелазни домобрана у редове НОВЈ на бродском подручју били су честа појава.²⁵ По договору чланова ОК и МК КПХ с домобранским официрима током 1943, предају су извршиле: Жељезничка стражарска боја, домобранске радне боје у Сибињу, Бродском Варошу и Сикиревцима, дио посаде у складишту муниције у Громачнику и Протуавионска батерија у Слав. Броду. Посебно масован пријелаз домобрана на страну НОВЈ забиљежен је послје посљедњег позива маршала Тита од 30. колхоза 1944, када су Слав. Брод напустиле готово све домобранске јединице (Топничка школа, дијелови Па батерије, посада ријечне флотиле, посадне јединице из

24 Домобранска »дојавна« служба врло рано је открила да партизани имају у Слав. Броду сигурне изворе снабдијевања и обавјештавања. Приликом саслушања једног домобранског натпоручника при повратку из партизанског заробљеништва, 20. IV 1943, наводи се и овај податак: ... »недавно су набавили из Брода разних медикамената и завоја у вриједности од милијун Куна... Њихова обавјештајна служба врло је разграната а састоји се из њихових комитета, т. ј. предсједника и два курира, који од мјеста до мјеста преносе заповиједи, обавјештења о кретању војске, набави разног творива и прехране« (*Грађа*, књ. 5, 148).

25 Почевши од 1943, извјештаји 2. домобранског збора слажу се у оцјенама да је »расположење, дух и стега« у сталном опадању код домобранских јединица услјед све већих успјеха комуниста и њихове »промишље«, те се посљедице исте очитују »деморализирањем јединица, као и пребјезима појединаца и скупина на страну комуниста« (*Грађа*, књ. 8, 191).

Само у извјештају за рујан 1943. о бјекству се доиоше ови подаци:

... »Из бродске помоћне сати у бјегунству је 34 домобрана. Из 1. битнице VIII топ. склопа у бјегунству је 1 водник и 30 домобрана.

Из 2. бојне 4. лов. пуковније: 2 дочасника и 75 домобрана (...).

Из 1. ловачке дојавне сати при упуту из Брода у састав здруга у Добој побјегло је 7. 9. 43 – 20 домобрана (...).

Из 3. битнице VII топ. склопа побјегли су: 2 разводника и 12 домобрана са цјелокупном опремом и оружјем, те 1 стројопушком. Разлог бјегуиства је ради преселице за Загреб те наводно послје у Њемачку. Има знакова да ће бити још бјегунстава из истог разлога...« (*Грађа*, књ. 7, 420-421).

Слав. Брода и разних бункера уз жељезничку пругу, те 8. ловачка пуков-
нија из Врпоља и више штабних официра 2. домобранског збора).²⁶ Ре-
гистратура Бродског војног подручја забиљежила је тих дана долазак у
НОВ 3.606 добровољаца.²⁷ Борбе за коначно ослобађање Слав. Брода
трајале су седам дана. Брод је за Нијемце био најважније стратешко упо-
риште при извлачењу јединица 21. армијског корпуса из Босне у правцу
запада и зато су на том подручју концентrirали јаче снаге и жилаво се
бранили. Ноћу 20/21. травња, јединице 1. армије НОВ ослободиле су
град и тиме је четворогодишња борба грађана Слав. Брода за национал-
но ослобођење и друштвени преображај завршена.

Истакнута обиљежја народноослободилачког покрета у Слав. Бро-
ду указују на најразноврсније облике отпора и борбене активности про-
тив окупатора и њихових помагача. Они потврђују да је бродска партиј-
ска организација, унаточ низу тешкоћа с којима је била суочена током
1941, успјешно организирала устанак и развој свих структура НОП-а, те
да је у току цијелог рата била извор револуционарног кадра, првенстве-
но из редова радничке класе и омладине. Карактеристика њеног дјело-
вања и јест управо у томе што је велики дио њеног чланства дјеловао не
само у граду, него и у округу и у цијелој Славонији и што је на линији
НОВ активирала шире слојеве градског и сеоског становништва.

Slavica Hrečkovski

ON THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN SLAVONSKI BROD 1941-1945 (Summary)

The author brings out some more significant characteristics of the National Liberation Movement (NLM) in Slavonki Brod in the period 1941-1945. The major organizer and the leader of the National Liberation Struggle (NLS) against the occupier and its quislings was the organization of Communist Party of Yugoslavia (CPY), with the abundant revolutionary tradition and a solid stronghold among the working class and the young people. In the first months of Uprising this fact determined considerably its choice about the methods of struggle. Sabotages and diversions did not gain desired results. Towards the end of 1941 and at the beginning of 1942 the CPY organization suffered heavy losses and tried to find its way out in the reorientation of the struggle. It accepted the partisan way of fighting and established the military structure of the NLM on the Slavonian mountains Krndija and Dilj. To these places it sent its cadres, sympathizers and all the anti-Fascists ready to take part in the NLM. At the same time, a part of the CPY cadre in Slavonki and Bosanski Brod continued to build the illegal organizations of the NLM. These organizations spread out the NLM propa-

26 С. Хречковски, н. дј., 236-238.

27 Исто; 238; ЦДИСБ, фк. 45/1-363.

Славица Хречковски: О народноослободилачком...
Прилози, Сарајево, XXIII, 24 (1988); стр. 241-259

---

ganda, gathered the material for the Partisan units, and afterwards they sent both the material and information via its underground channels to the liberated area. Thanks to these efforts the NLM in the Brod District, as well as in the wider region of Slavonia, was constantly on the rise. A large number of urban and rural population took an active part in the NLS.